

[B] **TUSSEN VRIJHEID EN GEBONDENHEID.
WILLEM OTTERSPEER PORTRETTEERT DE
LEIDSE UNIVERSITEIT**

Wanneer het over het wezen van de universiteit gaat, worden grote woorden niet geschuwd. In recente publicaties worden universitaire instellingen respectabel omschreven als “een kwetsbaar centrum van de geest”, “een brandpunt van geleerdheid” of, in het geval van de Leuvense Alma Mater, als een “stad op de berg”. Dergelijke omschrijvingen markeren de bijzondere status van universiteiten: het zijn vrijhavens waar het wetenschappelijke bedrijf zijn gang gaat. In de loop van wisselende tijden volbrengen ze al sinds de middeleeuwen hun taak als generator van kennis, die ze vervolgens doorgeven in onderwijs en publicaties. Maar hun geprivilegieerde status kan ook bedreigd worden en is daarom kwetsbaar. In tijden van oorlog worden universiteiten onder de voet gelopen of ingeschakeld in de ideologische machinerie van de bezetter. In tijden van vrede schijnen ze te bezwijken onder administratieve belasting, massale studenten-aantallen of regeldrift van controle-instanties en financierende overheden die kwaliteit en een brede instroom eisen.

De titel die Willem Otterspeer voor zijn Leidse universiteitsgeschiedenis koos, benadrukt de vrijheid en gebondenheid waartussen universiteiten al van oudsher schipperen. In *Het bolwerk van de vrijheid. De Leidse universiteit in heden en verleden* tovert hij vier eeuwen Leidse universiteitsgeschiedenis voor ogen in een bewonderenswaardig boek, dat met

name in zijn Engelse uitgave ook de Leidse *public relations* zal dienen. Dat aspect mag echter niet hinderen: het zorgde voor een presentabel boek, met een fraaie vormgeving en een keur aan illustraties. Gravures en zeventiende-eeuwse geleerdenportretten, lichtjes vergeelde foto's van bibliotheekinterieurs en laboratoria en moderne kleurenopnamen van nieuwbouw en studentengezelligheid ritmeren het boek en vertellen een eigen, iconografisch verhaal.

Ook Otterspeer zelf brengt zijn verhaal — de geschiedenis van de Leidse universiteit van 1575 tot heden — ruimhartig en met zwier, in een onnavolgbare stijl die bij wijlen overweldigt. Achter die virtuositeit schuilen kennis en belesenheid; het gemak en de superioriteit waarmee Otterspeer schrijft, komen voort uit een innige vertrouwdheid met de instelling die hij portretteert. Als conservator van het Academisch Historisch Museum en hoogleraar universiteitsgeschiedenis kan hij dan ook met recht de biograaf van zijn Alma Mater genoemd worden. Otterspeer heeft van alle kanten de geschiedenis van zijn geliefde instelling benaderd. Hij promoveerde over *De Leidse universiteit in de negentiende eeuw*, schreef essays en artikelen over universiteitsgeschiedenis, stelde bundels samen over de Leidse oriëntalistiek en wetenschapsbeoefening, en voltooit weldra zijn magnum opus: een vierdelige geschiedenis van de Leidse universiteit, *Groepsportret met Dame*. Ergens onderweg tilde Otterspeer, samen met zijn collega's universiteitshistorici in Nederland en België, de universiteitsgeschiedenis als discipline verder opwaarts: van een veredelde hobby voor jubileumschrijvers werd het een historisch specialisme met eigen tijdschriften, leerstoelen en wetenschappelijke programma's.

Dit boek bood Otterspeer de gelegenheid voor synthese en balans. Die lijkt hij vooral te vinden in tegenstellingen: vrijheid en gebondenheid, uiteraard, maar ook algemene vorming en specialisering, gemeenschapsgevoel en schaalvergroting, regionalisme en internationale gerichtheid, zelfbestuur en overheidssteun. En natuurlijk ook eenheid en veelheid, het dilemma dat de geschiedenis van Nederland zelf doortrekt. Telkens weer moet de Leidse universiteit bemiddelen tussen deze uitdagingen en op zoek gaan naar een evenwicht — een toestand die volgens Otterspeer het streven van de universiteit kenmerkt — om haar activiteiten te continueren.

Interieur Universiteitsbibliotheek Leiden, ca. 1900, Foto Academisch Historisch Museum, Leiden.

Maar hoe kan de grillige historische realiteit gevat worden in tegenstellingen? Otterspeer is een historicus die graag interpreteert; hij dwingt en rangschikt de historische gegevens soms op sublieme wijze binnen de lijnen van zijn verhaal. Het thema van vrijheid en gebondenheid zit bijvoorbeeld niet enkel in de wisselende verhouding tussen de bestuurlijke overheid — van Willem van Oranje tot het ministerie van Onderwijs — en de universiteit, maar komt ook terug in de universitaire iconografie en zelfs in de hoofdstukken over de gebouwen. Met het voortschrijden van de wetenschap vertakte immers de universiteit zelf meer en meer in instituten en laboratoria. “Over dit uitdijende heeel dreigde men al snel de regie kwijt te raken en voor de instandhouding ervan moest men steeds opnieuw bij de centrale overheid aankloppen”, schrijft Otterspeer. Verwetenschappelijking en toegenomen onderzoeksfaciliteiten gingen zo paradoxaal genoeg hand in hand met een sterkere afhankelijkheid en strakkere regelgeving.

Ook een tweede dominerend thema, het streven naar evenwicht, duikt overal op. Tijdens de Tweede

Wereldoorlog was het een wankel evenwicht tussen het vrijwaren van de universitaire belangen en verzet tegen de Duitse bezetter. Maar evenwicht werd ook betracht in het hooglerarencorps, waar in de zeventiende eeuw afwisselend gereputeerde geleerden en beloftevolle nieuwkomers, rekkelijken en dogmatische scherpslijpers werden benoemd; in het studieprogramma, dat discipline en algemene vorming moest paren aan eerst beroepsgericht, later wetenschappelijk onderwijs; in het internationaal excelleren in onderzoek, dat afgewogen werd tegen regionale en lokale dienstverlenende taken in bijvoorbeeld ziekenzorg en extra-universitair onderwijs en dat schipperde tussen distantie en samenwerking met het bedrijfsleven. Het weidse perspectief van vierhonderd jaar en het oogmerk van synthese maken zo de Leidse universiteitsgeschiedenis voor Otterspeer een speeltuin, waarin hij met zichtbaar genoegen de lezer rondleidt.

Af en toe houdt de auteur even halt, voor een kort portret van beroemde hoogleraren als Justus Lipsius of Nobelprijswinnaar Hendrik Lorentz, of duidt hij wat kleinschaligere ontwikkelingen. Zo concludeert

Otterspeer op basis van de behaalde graden een omslag in het doel van universitaire studies: in de zeventiende eeuw lag die vooral in sociale vorming, in de achttiende eeuw in het halen van een beroepsdiploma. Een andere bijzondere constatering betreft het verband tussen de universitaire gedachte en de bouwpolitiek. Plannen voor een centraal en allesomvattend academiegebouw raakten voorbijgestreefd naarmate de universiteit zich ontwikkelde tot een complex van min of meer zelfstandige instituten en laboratoria: de verspreid ingeplante gebouwen werden de materiële schaduwzijde van de oprukkende pluriformiteit. Samen met de specialisering en schaalvergroting bezwaarde deze ontwikkeling trouwens in hoge mate het vierde eeuwfeest dat de Leidse universiteit in 1975 mocht vieren: om de desintegratie van de universitas tegen te gaan, moest naar een nieuw evenwicht gezocht worden. Hiermee typeert Otterspeer de hedendaagse Leidse gesteldheid enigszins in mineur.

Het bolwerk van de vrijheid toont bovenal hoe universiteitsgeschiedenis een totaalgeschiedenis is, waarin wetenschapshistorische en sociale aspecten aan bod komen, zonder de materiële bouwgeschiedenis te vergeten, en waarin de mechanismen en netwerken die de universitaire instelling schragen in kaart worden gebracht. Ook de alledaagse gewoonten en rituelen van het universitaire bedrijf, die de laatste tijd trouwens meer en meer gekoesterd worden om de universitaire geest en eenheid te sterken, worden door Otterspeer beschreven: universitaire gebruiken als “leestafel-zooien”, het gevleugelde “hora est” en de kledingvoorschriften rond het dragen van de toga passeren allemaal de revue. Tussen al dit fraais valt natuurlijk ook wat aan te merken. Otterspeers geleerd-filosofische inleiding over de scholastieke en aristotelische grondbeginselen van de middeleeuwse universiteit bevalt niet helemaal, evenmin als zijn al te laconieke parade door de Leidse negentiende-eeuwse wetenschap. Ook het overzicht van de faculteiten na 1975 zit duidelijk wat gedrongen tussen de bijna eindeloosheid van deze materie en de behoefte aan beknoptheid. Betreurenswaardig is ten slotte de blunder van formaat in de openingszin van de kافتtekst: met stelligheid wordt daar beweerd dat de Leidse

universiteit sinds 1875 vier eeuwen bestaat. Het is niet meer dan een krasje op het blazoen van een prachtboek, en ongetwijfeld ook op de ziel van de auteur.

RUBEN MANTELS

WILLEM OTTERSPEER, *Het bolwerk van de vrijheid. De Leidse universiteit in heden en verleden*, Leiden University Press, 2008, 312 p.
